

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

Wie drijft demonen uit bij wie?

Nabeschouwing op een congres 2

Op vrijdag 4 april van dit jaar werd in Kampen door de Theologische Universiteit een eendaags congres georganiseerd over bevrijdingspastoraat onder de titel: 'Drijf demonen uit!?' In een eerste terugblikartikel heb ik vooral een nadere situering en een

inhoudelijke weergave van het congres gegeven. In dit tweede artikel concentreer ik me op aandachtspunten die in de bezinning op bevrijdingspastoraat belangrijk zijn. Ik stel vijf vragen aan de orde. Er zijn zeker nog wel meer vragen, maar ik denk dat de vragen in dit artikel wel de kern vormen van de discussie over bevrijdingspastoraat.

P.W. van de Kamp ■

In dit nummer

<i>Kerkelijk leven</i> - P.W. van de Kamp	
Wie drijft demonen uit bij wie?	659
<i>Meditatief</i> - T. Dijkema	
Nèt niet	664
<i>Wandelen met God</i> - B. Luiten	
Is het dan nooit goed?	665
<i>Samenleving</i> - H. Schaafsma en W. Meissner	
Oog voor verhoudingen	667
<i>Lied van de week</i> - A. de Heer	
'Komt, laat ons vrolijk zingen'	669
<i>Meegelezen</i> - T. Groenveld	
De hel	670
<i>Synode impressie</i> - W. Tiekstra	
Indrukken van een synodelid (8)	671
<i>Uit de kerken</i>	
<i>Persberichten</i>	

1. Definitie

Wat wordt precies bedoeld met bevrijdingspastoraat? In mijn eerste artikel noemde ik als één van de minpunten van het congres in Kampen dat er toch nog veel onduidelijkheid bestond over de definities van bevrijdingspastoraat en van demonische gebondenheid. Het hoort bij onze (theologische) agenda om daarover meer duidelijkheid te krijgen.

Wie zich verdiept in de discussie over bevrijdingspastoraat, ontdekt al snel dat de een er meer onder verstaat dan de ander. Er valt een 'brede' en 'smalle' betekenis te onderscheiden (met tussenliggende varianten?). De smalle betekenis is dat bevrijdingspastoraat zich richt op vormen van demonische gebondenheid bij mensen. Het gaat dan om het wegnemen van die gebondenheid dan wel om het uitdrijven

van demonen door middel van (een therapeutisch ritueel van) schuldbelijdenis, gebed en exorcisme. De brede betekenis is dat bevrijdingspastoraat erop gericht is dat alle zonden, pijn en lasten in iemands leven in (een therapeutisch ritueel van) gebed bij Jezus worden gebracht zodat Hij ze overneemt en wegstuurt. Bij die 'zonden, pijn en lasten' horen ook vormen van demonische gebondenheid en dat maakt duidelijk dat de smalle betekenis van bevrijdingspastoraat een onderdeel is van de brede betekenis. De brede betekenis van bevrijdingspastoraat wordt ook wel getypeerd als geestelijke strijd.

Het lijkt me duidelijk dat veel thema's van het pastoraat wel te koppelen zijn aan de woorden 'zonden, pijn en lasten'. Dat wil zeggen: in de brede betekenis van bevrijdingspastoraat kan veel pastoraat wel bevrijdingspastoraat genoemd worden. Dat vind ik terminologisch nogal ongelukkig. Bij de brede betekenis gaat het ook om een veel minder specifiek woordgebruik. Ik pleit voor de smalle betekenis van bevrijdingspastoraat (omdat de gerichtheid op bevrijding van demonische gebondenheid de kern van bevrijdingspastoraat vormt), maar de realiteit is dat ook de brede betekenis gebruikt wordt.

Het congres in Kampen ging in elk geval over bevrijdingspastoraat in de smalle betekenis van het woord. In het persbericht over het congres (zie mijn vorige artikel) werd dat voldoende gecommuniceerd, maar toch kon je zo nu en dan in de discussies en gesprekken merken dat die brede betekenis ook een rol speelde. Hoe dan ook, hier liggen misverstanden op de loer. Als iemand kritische opmerkingen maakt over bevrijdingspastoraat in de smalle betekenis tegenover een ander die de brede betekenis hanteert, dan kan dat leiden tot het verwijt aan het adres van de kritische gesprekspartner dat hij geen oog heeft voor de geestelijke strijd in het leven van een christen. Anderzijds kan iemand die de brede betekenis van bevrijdingspastoraat gebruikt tegenover iemand die in de smalle betekenis denkt, als reactie te horen krijgen dat je toch niet meteen overal de duivel en zijn demonen bij hoeft te halen. Kortom: in de huidige discussie over bevrijdingspastoraat is het noodzakelijk om aan te geven wat je eronder verstaat en alert te zijn op miscommunicatie.

Een volgende vraag is natuurlijk wat precies onder 'demonische gebondenheid' verstaan wordt? Kan dat nader omschreven worden? Het gaat hier om een gecompliceerde vraag met tal van nuances, omdat in een nadere omschrijving van demonische gebondenheid iemands visie op de realiteit en de macht van de duivel meekomt, terwijl die visie weer gekoppeld is aan mensbeeld en wereldbeeld. Zelf heb ik in mijn bijdrage tijdens het congres demonische gebondenheid omschreven als 'de destructieve machtsuitoefening van de duivel of van zijn demonen waardoor iemand blijft ronddwalen of vastzitten in duistere denkbeel-

den, suggesties, handelingen of situaties'. Deze typering hangt samen met mijn visie dat in ziekte en ellende en problemen steeds een (kleinere of grotere) demonische dimensie zit. Dat heeft ermee te maken dat de duivel maar één ding wil: ons kapot maken, op alle mogelijke manieren. Dat gebeurt door ziekte, ruzie, depressie, verslaving, misbruik, noem maar op. Alle gebrokenheid in ons bestaan gaat terug op de zondeval die zowel door moedwillige ongehoorzaamheid van mensen als op ingeving van de duivel gebeurde. De vloek die sindsdien over de schepping ligt en die zichtbaar wordt in afbraak, neergang en slijtage, herinnert ons aan die demonische dimensie. Voor alle duidelijkheid: demonische dimensie is een theologische term waarmee ik het geestelijke aspect beschrijf van situaties van gebrokenheid en neergang die ook vanuit een andere invalshoek (medisch-biologisch of psychiatrisch) getypeerd kunnen worden.

Mijn omschrijving van demonische gebondenheid staat of valt echter allereerst met mijn overtuiging dat de duivel bestaat en actief is. Wie die overtuiging niet heeft en de term 'duivel' opvat als een symbolische aanduiding van kwade machten, zal ook bij een andere omschrijving van demonische gebondenheid uitkomen.

Maar vervolgens zijn er allerlei andere vragen te stellen die een rol spelen bij het bepalen van wat demonische gebondenheid is en wat ertegen gedaan kan worden. Bij mijn eigen omschrijving kan ik bijvoorbeeld de volgende vragen stellen:

- Is die 'gebondenheid' hetzelfde als bezetenheid waar de evangeliën over spreken?
- Wie is die 'iemand' over wie de omschrijving het heeft? Is dat een christen? Of juist een niet-christen?
- Kan de duivel mensen binden buiten de geschapen werkelijkheid om? Anders gezegd: valt demonische gebondenheid samen met lichamelijke en/of psychische verschijnselen of staat demonische gebondenheid juist voor iets heel eigens?
- Een daarmee samenhangende vraag is of hetzelfde verschijnsel bij de één een lichamelijke en/of psychische oorzaak kan hebben en bij de ander een demonische achtergrond heeft.
- En welke vormen van demonische gebondenheid doen zich vandaag voor? Waar moet dan aan gedacht worden?

Op enkele gestelde vragen kom ik in dit artikel nog terug (zie vooral onder 3 en 4). Nu is mijn punt dat achter de omschrijving van demonische gebondenheid overtuigingen en keuzes liggen die niet steeds even duidelijk en zichtbaar zijn, maar die wel een sturende rol spelen.

2. Onderscheid tussen bevrijdingspastoraat en exorcisme?

Volgens dr. Paul is het goed om onderscheid te maken tussen bevrijdingspastoraat en exorcisme², omdat exorcisme (het uitdrijven van

demonen) allerlei associaties oproept met gebiedend spreken tegen demonen. Bevrijdingspastoraat is breder dan exorcisme. Bevrijdingspastoraat omvat een pastoraal traject zowel voor als na het gebed om bevrijding (het vertrekken van demonen is slechts een deel van de oplossing). Exorcisme behoort dus ingebed te zijn in een brede opvang. Dit tweede aandachtspunt ligt in het verlengde van het eerste. De brede opvang waarin het exorcisme ingebed moet zijn, is het bevrijdingspastoraat (als ik het goed begrijp). Maar ook dan kan de vraag gesteld worden hoe breed het bevrijdingspastoraat wordt. Wat hoort er dan wel en niet bij? Anderzijds wordt bevrijdingspastoraat in de smalle betekenis van het woord dan gewoon exorcisme genoemd. Dat geeft terminologisch wel meer duidelijkheid, vind ik. Maar een bezwaar blijft dat bij die brede betekenis van bevrijdingspastoraat, zoals gezegd, veel pastoraat als bevrijdingspastoraat getypeerd kan worden.

Er valt dus veel te zeggen voor het afschaffen van de term 'bevrijdingspastoraat', omdat die term voor begripsverwarring en voor onduidelijkheid zorgt.³ In de context van dit tweede aandachtspunt is mijn pleidooi voor de smalle betekenis van bevrijdingspastoraat tegelijkertijd een pleidooi voor de term exorcisme (of: exorcistisch pastoraat). Uiteindelijk is exorcisme de 'harde kern' van bevrijdingspastoraat, veelal in de vorm van een exorcistisch gebed.

3. Oorzaken van gebondenheid (of: hoeveel macht heeft de duivel?)

Een volgend aandachtspunt is hoe het zit met de oorzaken van demonische gebondenheid. Hoe komt zo'n gebondenheid tot stand? Ik denk dat er twee 'typen' oorzaak te noemen zijn. In de eerste plaats probeert de duivel bij mensen allerlei situaties van neergang en gebrokenheid te gebruiken om hen bij God weg te houden of weg te krijgen en hen in zijn eigen greep vast te houden. Dan ligt het initiatief (om zo te zeggen) bij de duivel: hij probeert bij mensen een invalspoort te vinden in hun zwakke plekken. Dat kan van alles zijn: ziekte, minderwaardigheidsgevoelens, verslaving (aan rijkdom, aan macht, aan seks enz.), gevolgen van misbruik, een specifieke zonde. In de tweede plaats: de duivel hoeft niet altijd zelf het initiatief te nemen omdat mensen dat zelf al gedaan hebben en via satanisme en occultisme de deur opengezet hebben waardoor de duivel hen des te gemakkelijker kon inpalm. Toch zijn op dit punt nog wel enkele kanttekeningen belangrijk:

- Ik denk dat er inzake de invloed en macht van de duivel wel onderscheid gemaakt moet worden tussen christenen en niet-christenen. De Bijbel doet sterke uitspraken over de bevrijding van christenen uit de macht van de duivel door het werk van Christus, de Bevrijder. Want Christus heeft door zijn dood en opstanding de

machten van de duisternis verslagen en vernietigd (Kol 2:15; 1Joh 3:8; zie ook de belijdenis in zondag 1 HC: 'Christus heeft mij uit alle macht van de duivel verlost'). Op basis van dit gegeven is tijdens het congres in Kampen ook gezegd dat iemand die bij Christus hoort en zich in geloof het eigendom van Christus weet, wel last kan hebben van demonische beïnvloeding, maar niet bezeten kan zijn. Op basis van dit gegeven ben ik zelf ook meer terughoudend geworden om de term 'gebondenheid' te gebruiken voor christenen. Dat is in elk geval een vraag die ik niet zonder meer met 'ja' beantwoord: kun je bij christenen wel spreken over demonische gebondenheid? Daarmee bedoel ik uiteraard niet de macht van de duivel in het leven van christenen te ontkennen, maar ik wil juist recht doen aan het bijbelse gegeven van de overwinningskracht van Christus. Voor mijn besef ligt hier een cruciaal punt in het gesprek over bevrijdingspastoraat, dat daarmee ook op onze theologische agenda staat: is de macht van de duivel na de dood en opstanding van Christus op Goede Vrijdag en Pasen nog zo groot dat er in het leven van christenen sprake kan zijn van demonische gebondenheid?

- Voorlopig ga ik verder met de term 'aanvechtingen': christenen kunnen door de duivel 'aanvechten' worden. Voor mij betekent 'aanvechting' dat de duivel probeert de relatie tussen God en mensen te breken en dat hij er voortdurend op uit is om mensen uit Gods invloedssfeer weg te duwen en in zijn eigen invloedssfeer te trekken. Op die manier hebben aanvechtingen ook altijd een plek gehad in het pastoraat van de kerk: als gesprekstema en gebedspunt over geestelijke strijd tegen de aanvechtingen van de duivel.

- Voor niet-christenen gelden die sterke uitspraken van de Bijbel over de bevrijding uit de macht van de duivel door het werk van Christus niet. Zij leven in de wereld en in de invloedssfeer van de duivel, al zullen velen dat niet geloven of erkennen, terwijl anderen via satanisme en occultisme zich er sterk mee maken of zich wel meer bewust laten beïnvloeden.

- Mensen die zich vanuit zo'n situatie bekeren tot Christus, hebben dan een verleden waarin ze met die sfeer van satanisme en occultisme in aanraking zijn geweest of zo'n contact zelf gezocht hebben. Dat kan een langdurige, negatieve invloed op mensen hebben met lichamelijke en psychische gevolgen (en ook psychosomatische gevolgen). Die invloed is niet zo maar verdwenen. Als er in die situatie met mensen gebeden wordt om die negatieve invloed bij Christus te brengen en om op die manier die negatieve invloed te doorbreken, dan kan dat wel eens een situatie zijn waarin de term 'bevrijdingspastoraat' terecht gebruikt kan worden. Dan gaat het dus over missionaire situaties waarin de kerk te maken heeft met een samenleving die haar toevlucht zoekt in soms anti-christelijke religiositeit en religieuze

praktijken.

- Ook als christenen zich inlaten met satanisme en occultisme (en daarmee kiezen voor een niet-christelijke, ongelovige levenswijze), maar door Gods genade daarvan terugkeren en zich bekeren, ontstaat een vergelijkbare (missionaire) situatie waarin ik het gebruik van de term 'bevrijdingspastoraat' kan plaatsen.

4. Het geestelijke en het creatuurlijke

Bij het eerste aandachtspunt noemde ik al even de vraag of hetzelfde verschijnsel bij de één een lichamelijke en/of psychische oorzaak kan hebben en bij de ander een demonische achtergrond heeft.

In zijn bijdrage tijdens het congres kwam dr. Paul met een concreet voorbeeld. "Enige tijd geleden (zo vertelde hij) is in mijn omgeving een jongen bevrijd van demonische gebondenheid. Hij was kleurenblind, maar na zijn bevrijding kon hij weer kleuren zien. Maar in andere gevallen zal kleurenblindheid niet door demonen veroorzaakt zijn en zal bij een bevrijding iemand die handicap blijven houden." Dat betekent, in de visie van dr. Paul, dat mensen om verschillende redenen kleurenblind of doof of stom zijn. Zo'n handicap kan vanaf de geboorte optreden, als een bepaalde afwijking. De handicap kan zich ook op latere leeftijd voordoen. Maar het kan ook te maken hebben met demonische machten.

In deze weergave wordt een zodanig onderscheid gemaakt tussen het geestelijke (in dit geval: kleurenblindheid als demonische gebondenheid) en het creatuurlijke (kleurenblindheid als 'biologische' afwijking) dat er een of-of-

vanuit verschillende perspectieven naar de ene werkelijkheid kijken

redenering optreedt. De kleurenblindheid is óf gevolg van demonische machtsuitoefening óf heeft een biologische oorzaak.⁴

Natuurlijk is er onderscheid tussen het geestelijke aspect en het creatuurlijke aspect van onze werkelijkheid, al was het alleen al omdat het geestelijke onzichtbaar is en het creatuurlijke zichtbaar is. Maar het geestelijke en het creatuurlijke gaan wel over dezelfde werkelijkheid. Een psychiater kan een bepaalde persoon onderzoeken vanuit de psychiatrie en op basis van verschillende kenmerken vaststellen dat de betreffende man of vrouw aan paniekstoornissen lijdt. Maar een pastor-theoloog kan bij dezelfde persoon vanuit de theologie (vanuit geloofsstandpunt) spreken over demonische gebondenheid (of over aanvechtingen van de kant van de duivel). Daarom kies ik uit overtuiging voor de en-en-opvatting en wijs ik de of-of-opvatting af. Dr. Gerrit Glas heeft in dit verband gepleit voor het model van de elkaar (volledig) overlappende cirkels: alles wat we om

ons heen zien gebeuren, is voor honderd procent schepselmatig en heeft voor honderd procent een geestelijke achtergrond (en-en). Zelf heb ik gewezen op het belang van het dubbele perspectief: vanuit verschillende perspectieven naar de ene werkelijkheid kijken. Het dubbele perspectief is dan enerzijds het theologische perspectief dat zich oriënteert op Gods openbaring en anderzijds het mens-wetenschappelijke perspectief dat zich oriënteert op de empirische (creatuurlijke) werkelijkheid. Hoe het ook genoemd wordt, het gaat erom dat beide invalshoeken of perspectieven tegelijkertijd geldigheid hebben.

Maar hoe zit het dan met de kleurenblindheid van die jongen uit het voorbeeld van dr. Mart-Jan Paul? Het is toch opvallend dat die kleurenblindheid verdwenen was na zijn bevrijding. Ja, dat is zeker opvallend. Dr. Paul geeft als verklaring dat de kleurenblindheid bij de demonische gebondenheid hoorde. Vanuit mijn visie zou ik als verklaring geven dat de kleurenblindheid blijkbaar door God genezen is.

5. Hermeneutiek en de kwestie van de bevoegdheid

In het eerste artikel heb ik aangegeven dat het tweede onderdeel van de bijdrage van dr. Mart-Jan Paul tijdens het congres in Kampen een reactie is op een artikel van dr. Erik de Boer⁵ en dat ik daar in dit artikel op terug zou komen. Dr. Paul typeert het artikel van De Boer als waardevol. Er staan veel goede observaties in waarmee hij het van harte eens is. Toch ziet hij bij De Boer het risico van biblicisme. Lang niet al onze praktijksituaties staan namelijk in de Bijbel beschreven (bijvoorbeeld onze kerkorden) en dan gaat het erom dat we, binnen de kaders van de Schrift, met wijsheid toepassingen maken in onze eigen situatie. Het gaat om het spanningsveld tussen Schrift en praktijk. Als één van die beide polen geen of te weinig aandacht krijgt, dan komen we terecht in biblicisme of in ervaringstheologie. Omdat in het artikel van De Boer geen praktijkervaring doorklinkt, komt hij dichtbij de valkuil van het biblicisme. Daarom hoopt dr. Paul dat volgens een gereformeerde hermeneutiek, waarbij de Schrift het uitgangspunt is en de huidige praktijk in het vizier wordt gehouden, een principieel verantwoorde en praktisch werkbaar visie op bevrijdingspastoraat ontwikkeld kan worden.

Afgezien van de vraag of dr. De Boer echt zo dichtbij de valkuil van het biblicisme komt⁶: dat verlangen naar een goede hermeneutiek deel ik, temeer omdat het bij dr. Paul in het kader staat van de vraag of het mogelijk is dat wij goede redenen hebben voor een bepaalde vorm van bevrijdingspastoraat die niet letterlijk in de Bijbel staat. Wat is dan voor ons een zuiver verstaansproces waarbij recht gedaan wordt aan de betekenis van de Bijbel in de context van vandaag en de werkelijkheid van vandaag recht gedaan wordt in het licht van de Bijbel?

Als het gaat om het goed verstaan van de Bijbel, dan speelt in de discussie over bevrijdingspastoraat de kwestie van de bevoegdheid (tot het uitdrijven of wegsturen van demonen) een belangrijke rol. Als voorbeeld geef ik het volgende citaat (uit een artikel waarin de praktijk van het bevrijdingspastoraat wordt beschreven): 'Omdat we Jezus toebehoren, hebben we van God het gezag en de autoriteit gekregen om de boze geesten te bevelen de persoon los te laten en te gaan naar de plaats waar ze horen: de diepste duisternis'.⁷ In dit geval geeft de auteur niet de bewijspplaats voor dit gezag en deze autoriteit, maar vaak wordt verwezen naar Marcus 16:17-18, waar staat dat de volgende tekenen de gelovigen zullen volgen: het uitdrijven van demonen, het spreken in onbekende talen, het oppakken van slangen, het immuun zijn voor dodelijk gif en het genezen van zieken.

Nu is vrij snel duidelijk te maken dat hier niet staat dat iedere gelovige afzonderlijk deze tekenen zal kunnen doen. Het gaat om tekenen die de evangelieverkondiging over het hemels koninkrijk ondersteunen en laten zien dat het Woord waarheid is. Dat betekent vervolgens ook dat het in Marcus 16 gaat over missionaire situaties waar middenin de duistere wereld van satanische leugen de waarheid van God over Jezus Christus doorbreekt. Verder is het zo dat de woorden van Jezus in Marcus 16:17-18 gericht zijn tot de elf apostelen (16:14) en dat zij in dit bijbelhoofdstuk degenen zijn die het goede nieuws overal bekend gaan maken (16:20). Als het dan gaat om het goed verstaan van de Bijbel met het oog op onze situatie vandaag (hermeneutiek), dan is het een onverantwoorde sprong om van de tekenen die de missionaire prediking van het evangelie begeleiden en ondersteunen te komen tot gezag en autoriteit voor alle gelovigen om demonen uit te drijven. Er is wel verschil tussen het bidden van gelovigen tot God (dat Christus zelf ons geleerd heeft) om vergeving van zonden en om bescherming tegen de aanvechtingen van de duivel én het met gezag en autoriteit bevelen van gelovigen dat demonen vertrekken. Kortom: vanuit een goede hermeneutiek zijn er spannende vragen te stellen bij de praktijk van het bevrijdingspastoraat, juist ook als het gaat om de vraag hoe verschillende bijbelgegevens over de duivel en zijn macht verstaan moeten worden met het oog op onze situatie vandaag.

Nabeschouwing

Het congres in Kampen was een studiecongres waar nadere bezinning plaatsvond op bevrijdingspastoraat. Het laatste woord is er niet gesproken - dat is duidelijk. Zoals ik al opmerkte in het eerste artikel: vanuit de gedeelde overtuiging over de realiteit van het

bestaan van de duivel wordt er verschillend gedacht over demonische gebondenheid en over de bevrijding daarvan. Het congres was gericht op het vormen van een verantwoorde, contextuele visie op deze zaken. Die visievorming is zeker niet afgerond - er zijn wel stappen gezet.

De titel van dit tweede artikel is 'wie drijft demonen uit bij wie?'. Dat is een variatie op de titel van het congres. Maar het is ook een samenvattende vraag voor de nadere bezinning die nodig is. En dan denk ik vooral aan verschillende 'deelvragen' die ik in dit artikel aan de orde heb gesteld. Ik hoop dat er een verdere gedachtewisseling op gang komt en dat we groeien in ons inzicht in wat de overwinning van Christus op de duivel betekent voor ons leven vandaag.

Dr. P.W. van de Kamp is universitair docent praktische theologie aan de Theologische Universiteit in Kampen.

Noten:

1. Zo bijvoorbeeld Joost Verduijn, *Bevrijdingspastoraat. Hulpverlening aan mensen die door demonen gebonden zijn*, Hoornaar: Gideon 1999, 126.
2. Zie bijvoorbeeld zijn recente artikel in *Ellips* (Tijdschrift van de EH), 33/283 (april 2008), 28-30. Vgl. Verduijn, *Bevrijdingspastoraat* (1999), 126-127, die in navolging van R. Parker pleit voor een onderscheid tussen 'exorcisme' en 'bevrijdingsbediening'.
3. Zie B. Luiten, Boze geesten, in: *De Reformatie*, 83 (2007-2008) 553: "Dan is daar ineens het zogenaamde 'bevrijdingspastoraat'. Van begin af aan heb ik die naam betreurd, omdat ze de bron is van verwarring en discussie. Want *alle* pastoraat, dat waarlijk *pastoraat* is, biedt bevrijding! (...) Zou het niet alsnog mogelijk zijn, deze naam te laten vervallen?"
4. In een nadere toelichting heeft dr. Paul aangegeven dat er wellicht over twee elkaar gedeeltelijk overlappende cirkels gedacht kan worden: het psychische en demonische kunnen afzonderlijk optreden, maar vaak is er een overlap. Daarbij maakt hij de kanttekening dat hij met deze twee cirkels geen scheiding tussen het natuurlijke/creatuurlijke en het geestelijke bedoelt aan te brengen.
5. E.A. de Boer, In dienst van de bevrijder. Over demonie en bevrijdingspastoraat, in: H. ten Brinke, J.W. Maris e.a., *Geestrijk leven*, Barneveld: De Vuurbaak 2006, 237-256.
6. Daarbij is uiteraard belangrijk wat onder biblicisme verstaan wordt. Ik beschouw biblicisme als het atomistisch hanteren van de Bijbel, zonder dat duidelijk wordt waarom bepaalde teksten wel en andere teksten niet gebruikt worden en zonder dat rekening gehouden wordt met de actueel bepaalde situatie. Ik vind daarom niet dat De Boer zich schuldig heeft gemaakt aan biblicisme. Dat er in zijn artikel geen praktijkervaring met bevrijdingspastoraat doorklinkt is iets anders dan dat hij geen rekening zou houden met de actueel bepaalde situatie. Overigens gaat De Boer zelf in zijn artikel ook in op het gevaar van biblicisme (252)!

Nèt niet

Job 32-37

T. Dijkema ■

Na Elifaz, Zofar en Bildad komt nu een vierde vriend van Job aan het woord: Elihu. Hij zat er al een tijdje bij, maar uit beleefdheid voor de oudere mannen heeft hij gezwegen. Maar nu kan hij zich niet langer inhouden (32:18: ik zit boordevol woorden, mijn hart popelt, ik moet mijn gevoelens luchten). Wie is die Elihu? Wat doet hij in dit boek, wat is zijn plaats?

Wel, Elihu zegt heel veel goede dingen over God. Bijvoorbeeld: Job, denk toch niet dat God zich niet bekend maakt, dat zijn bedoelingen volstrekt geheim blijven. God spreekt zeker wel. Bijvoorbeeld in een droom, een visioen (33:14,15) - maar dat valt de mens vaak niet op. Denk aan Jozef die droomde van schoven die bogen, van koeien en aren - was dat openbaring van God, of niet soms? En Nebukadnezar? Daniël moest hem Gods bedoeling met zijn bizarre droom uitleggen. Elihu stelt dat God zich ook in een ziekte bekend maakt (33:19-30). Wat zegt God tegen je als je zieker en zieker wordt? Als je ziekbed (bijna) een sterfbed wordt? O ja, uitkijken voor overinterpretatie. Maar dat God met je bezig is in je kwaal, dat is zeker.

Opvallend wat Elihu zegt in 33:23 over een pleitbezorger, één uit duizenden. Daar had Job al naar verlangd; had ik maar een pleitbezorger, een middeelaar die het voor mij opneemt. De andere drie vrienden hoorde je daar niet over, Job wel en Elihu dus ook.

Elihu leert ons nog meer: over Gods verhevenheid, over zijn majesteit in de schepping. Daar preludeert hij al op wat God zelf straks (vanaf hoofdstuk 38) tegen Job gaat zeggen.

Er zou nog meer over Elihu te zeggen zijn. Maar ik laat het hierbij. Ik typeer hem als iemand die veel weet over God. Hij corrigeert Job: hoe kun je zo spreken over God? Elihu weet het beter - maar soms is hij een betweter. Soms weet hij het te goed. Dan walst hij over Job heen en houdt er geen rekening mee dat hier een gekwetst man zit, die het totaal niet begrijpt. Elihu praat maar en betoogt maar - en het is allemaal waar wat hij zegt. En toch is dat het nèt niet. Je ware woord, je prima preek kan er net naast zitten. Je theologie klopt - en toch mist er iets. Dat is de betekenis van deze vierde man. Ook zijn scherpe taal biedt geen echte, goddelijke troost. Het wachten is op God zelf.

Eén is er die precies laat zien wie en hoe God is. Dat is Jezus, de Zoon van God. Johannes 1:18 - Niemand heeft ooit God gezien, maar de enige Zoon, die zelf God is, die de enige Zoon, die zelf God is, die aan het hart van de Vader rust, heeft hem doen kennen. Hij is die pleitbezorger. Kijk Jezus aan en je ziet de ogen van de Vader. We kunnen God niet kennen buiten Jezus Christus om. Beeld van God, de onzichtbare is Hij (Kolossenzen 1:15-20). Vanuit Hem moeten we denken en spreken en troosten. Wij weten het vaak zo goed: God is dit en God wil dat. Je bent altijd geneigd om te duiden, te verklaren. Maar onze verklaringen zijn altijd beperkt. Ik kan zomaar een Elihu worden in mijn preken, in mijn pastoraat. Maar ik mag niet afstandelijk over een God preken en redeneren. Ik moet spreken vanuit Jezus, zijn warme blik en invoelende woord en liefdevolle overgave benoemen. Dan ben ik een werkelijke trooster. Dat geeft diepgang aan onze gesprekken. Praten óver God, over 'het' geloof - of samen naar God horen en van Hem hulp verwachten.

Ds. Tiemen Dijkema is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zoetermeer.

Is het dan nooit goed?

wandelen met God

Johannes stuurde boodschappers naar Jezus. Zij vroegen Hem: 'bent U degene die God heeft beloofd?'

Waarom die vraag. Is het ongeloof van Johannes?

Nee, Johannes wist heel goed wie Jezus is. Hij heeft Hem aangewezen en gezegd: 'zie het Lam van God dat de zonden wegdraagt'.

B. Luiten ■

Maar Johannes hoorde zulke wonderlijke dingen. Jezus is zo heel erg goed voor de mensen, Hij vergeeft en geneest en wekt zelfs doden op. Johannes had zelf een heel andere boodschap van God gekregen. Hij moest de mensen vertellen over hun zonden. Mensen moesten berouw tonen en zich bekeren tot God. Johannes leefde in de woestijn, heel sober. Hij at sprinkhanen. Maar Jezus gaat naar een bruiloft en drinkt wijn. Hoe kan dat samengaan? Jezus is heel anders dan Johannes, zo lijkt dat. Vandaar die boodschappers (Luk. 7:18-35).

Kiezen?

Jezus geeft antwoord. Een antwoord vanuit de Bijbel. Hij gebruikt woorden van Jesaja, de profeet (Jes. 29:18, 35:5, 61:1-3). Hij is gekomen om onze zonden te dragen, vergeving te schenken, gebukten op te richten, zieken te genezen, hongerigen te voeden, gevangenen te bevrijden. *In Jezus zien wij iets van Gods Koninkrijk, en van het herstel van de aarde.* Wie in Hem gelooft, zal dat ontvangen. Hij heeft het duidelijk laten zien. Maar had Johannes dan een verkeerde boodschap? Heeft hij tevergeefs in de woestijn geleefd? *Hij heeft de mensen hun zonden laten zien.* Ze moesten klein worden voor God, hun zonden belijden, vergeving vragen. Johannes heeft dat zelfs tegen koning Herodes gezegd. Daarom zit hij nu in de gevangenis (en straks wordt hij onthoofd). De mensen zullen wel denken: wat een groot verschil tussen Johannes en Jezus. Wie moeten ze nu geloven?

Optellen!

Jezus legt uit: je moet ons *allebei* geloven. In het Koninkrijk van God is vrolijke muziek. Je kunt erbij dansen van vreugde. Alles wordt nieuw! Maar het Koninkrijk van God kent ook verdrietige muziek. Er zijn klaagliederen waarbij je moet huilen. Wat is er nog veel zonde en vijandschap tegen God. Dat zie je overal om je heen, maar ook in jezelf. Wat kan dat het leven moeilijk maken.

Dat is allebei waar!

Het Koninkrijk is fantastisch, het zal al je verwachtingen overtreffen. Jezus laat het zien. In Hem zwaaien de poorten wijd open, door vergeving van onze zonden.

Maar het Koninkrijk kent ook *een weg daarnaar toe*. Een weg, die je alleen kunt gaan als je inziet dat je schuldig bent. En dat er buiten Jezus geen geluk te zoeken of te vinden is. Terwijl je dat toch vaak probeert. Het is een weg van zelfverloochening.

In Christus en zijn rijk zul je *alles ontvangen*. Maar dat zul je alleen ontdekken als je ter wille van Hem *alles kunt loslaten*.

Dat klinkt tegenstrijdig, maar is het niet. Kom maar uit je huizen, zegt Johannes, naar de woestijn. Treed eens uit je gevestigde orde, om met lege handen voor God te verschijnen. Dan kan Hij ze vullen.

Op die manier klinken vrolijke tonen in ons leven, naast treurige muziek. Dat is niet strijdig met elkaar, het gaat samen. Net als het opstaan van de nieuwe mens, doordat de oude mens sterft. Dansmuziek en klaaglied, het ene ontstaat door het andere.

En toch...

En toch willen mensen vaak *zelf* de muziek kiezen. Wanneer de vrolijke tonen klinken, zeggen ze: daar doen we niet aan mee, dat is te vrolijk voor ons. We hebben nog zoveel zonden en verdriet.

En wanneer de klaagzang klinkt, zeggen ze: daar hebben we geen zin in, we willen iets vrolijks horen. We willen niet loslaten, en ook niet lijden. Dit gedrag vat Jezus samen in zijn bekende gelijkenis van de fluitspelende kinderen (Luk. 7:31-35). Ze zitten op de markt, zien een bruiloftsstoet voorbij komen, en doen die even later na. Ze spelen vrolijke wijsjes. Maar wat vervelend, hun vriendjes willen niet dansen. Of er komt een begrafenisstoet voorbij. Kinderen doen alles na, zo verwerken zij. Ze spelen een droevige melodie.

Maar wat jammer nou, die spelbrekers! Willen ze niet eens even huilen.

De vergelijking is duidelijk. Johannes en Jezus zijn de spelbedervers, want ze passen zich niet aan aan de voorkeur van de mensen. *Ze dansen niet naar hun pijpen!* (Pijpen is een oud woord voor fluiten.) De mensen wijzen beiden af, puur vanuit zichzelf, vanuit hun eigen smaak en voorkeur, terwijl ze toch ergens wel God hebben leren kennen.

Tegen beter weten in

Mensen willen kiezen, zelf de toon aangeven. Een preek waarin de ernst van zonden wordt benoemd, en de noodzaak van onze strijd daartegen, valt al gauw te zwaar. En zeker 's ochtends vroeg. Een andere preek kan benadrukken, dat de meest simpele gelovige omhelzing van Jezus Christus (als van een kind!) genoeg is voor eeuwig behoud. Maar dat is al gauw te licht, want waar blijven de overige delen van onze belijdenis dan? En een mens moet toch ook inzet tonen. Nee, dat gaat zomaar niet. En dan die dominee, die dacht het even populair te kunnen zeggen. Dat was wel een beetje platvloers, zulke taal gebruik je op de kansel niet. En die voorbeelden die hij gebruikte, zo gewoon. Waar blijft het niveau dan? Maar die andere dominee, kon die het niet wat korter zeggen? En wat stijf allemaal, haast ouderwets. Zo zeg je dat vandaag toch niet? Dat spreekt niet aan.

En dan de liederen. De één zingt alleen mee als het uit het eigen kerkboek komt, al het andere is bij voorbaat te licht, te onzuiver, te oppervlakkig, te eenzijdig, te remonstrants. De ander zingt bij voorkeur mee als het niet uit het eigen kerkboek komt. Mooi, weer eens wat anders, dit spreekt aan, de Psalmen zijn moeilijk. Eigenlijk komen we tot op de dag van vandaag heel veel *vooroordelen* tegen, in de gemeente van God, terwijl Jezus daar zo voor gewaarschuwd heeft. Nog steeds die houding, de ander naar je pijpen te laten dansen. Die ander kan de dominee zijn, het kan de preek zijn, of het lied, of de hele liturgie, of wat er wel of niet in een eredienst kan. *Wij* zeggen hoe we het hebben willen! *Wij* bepalen de boodschap en de toon! Met als gevolg dat mensen altijd een kritische reden hebben om niet te luisteren, niet te zingen en er niet over na te denken.

Gevangen in je eigen kritiek?

Uiteraard kan er wel eens terechte kritiek mogelijk zijn, op een preek of op een lied. Dat is nu niet in geding. Het punt is wel: als het Woord van God klinkt, in welke toonsoort dan ook, *laat je je daardoor in beweging brengen?* Dat heeft met houding te maken, met *geloof*, dat God het zeggen mag in je leven. De ene keer hoor je wat je moet doen, om Christus te volgen. De andere keer wat je moet loslaten, omdat je anders geblokkeerd bent om je werkelijk aan Christus toe te vertrouwen. Terwijl de

grondtoon steeds zal zijn: je hoeft het nooit alleen te doen, wel zelf, maar het is Christus' opstanding in jouw hart. Dat is *allemaal* waar. Als je die muziek hoort, die om bijval vraagt, gaat je hart dan open, of ga je kritisch zitten wachten op precies die ene snaar en die ene toon die jij wilt horen? *Hoor je dan nog wel dat God tegen je spreekt?*

Evenzo de liederen. Geen enkel lied, geen Psalm, geen gezang, geen opwekkingslied, bevat Gods lof ten volle. Je kunt altijd iets aan te merken hebben op wat er niet staat, of te veel staat, of te moeilijk staat, of onevenwichtig staat. Maar als de gemeente God prijst, met het beste wat zij heeft, *doe je dan mee?* Laat je je in beweging brengen, gaat je hart open, of stel je je eigen voorkeur kritisch bovenaan? *Weet je dan nog wel, voor Wie de lofzang opstijgt?*

En als de gemeente samenkomt om vorm te geven aan haar ontmoeting met God, kom je dan met vreugde in haar midden? Geen enkele liturgie is volmaakt, geen enkele opzet of samenwerking in de eredienst kan garant staan voor een optimaal verloop. Het is altijd mogelijk kritische punten te vinden, en misschien heb je daarin nog wel eens gelijk ook. En toch zal altijd vooral belangrijk zijn: ontmoet jij God, in de ontmoeting van de gemeente? Laat je je tot aanbidding brengen, meevoeren in de Geest, tot vreugde van je Verlosser en je eigen heil? Of is vooral het goede verloop belangrijk, zoals jij dat ziet? *Heb je dan nog wel in de gaten, Wie de samenkomst belegt?*

Jezus volgen

En hoe te denken over de *weg* die God met je gaat? Er zijn christenen die het voor de wind gaat in dit leven. Maar er zijn er ook, die smart op smart hebben te verduren. Weer anderen worden vervolgd, verjaagd en vermoord. *Daar hebben ze niet voor gekozen!*

Ben je bereid zo'n moeilijke weg te gaan, als de Heer je die wijst? Of wil je Hem alleen volgen op de weg die je zelf kiest?

Dat gaat heel diep. Juist dan komt tot uiting, dat Hij niet naar ons pijpen danst. Hij vraagt juist, of jij *met Hem* meegaat, over welke berg of door welk donker dal dan ook.

Je kunt niet zelf kiezen voor vreugde of verdriet in je leven. *Wie Jezus volgt, krijgt allebei!* Je krijgt grote vreugde, want Hij zal bij je zijn, altijd en overal. Hij maakt alles nieuw en begint daarmee in je hart. En je krijgt groot verdriet, want je leert je zonde kennen, de wereld zal je haten, en je zult veel moeten loslaten, soms op een heel ingrijpende manier.

Gods wijsheid is dat beiden samengaan. In de grootste voorspoed is toch het leven een voortdurend sterven. En in de grootste ellende klinkt de muziek van de bruiloft.

Ds. Bas Luiten is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zwolle-Centrum.

Oog voor verhoudingen

Het jaarverslag 2007 van de Nationale Ombudsman werd in de Tweede Kamer met applaus in ontvangst genomen. Dat is opmerkelijk. Want de nationale ombudsman meldt in zijn verslag op kritische wijze, dat de overheid op basis van wantrouwen optreedt.

H. Schaafsma en W. Meissner ■

In zijn presentatie schilderde de ombudsman verschillende gevallen waarin de overheid respectloos is opgetreden. De verhouding tussen de overheid en de burger is door dit optreden verkild en verhard. Dat is een schrijnende conclusie! Mede in het licht van één van de doelstellingen die het kabinet heeft: verkleining van de kloof tussen de overheid en de burgers. Dit overheidsoptreden is uiterst laakbaar te noemen. Als de overheid het oog voor verhoudingen verliest, wat verwacht zij dan nog van haar burgers? En wat zou er van christenen te verwachten zijn op dit punt?

Verwachtingen

Het door de overheid getoonde wantrouwen is een symptoom voor een breder verschijnsel. Is het niet zo, dat wantrouwen groeit als verwachtingen worden beschaamd? Verwachtingen worden enerzijds gewekt ten aanzien van het resultaat van een inspanning. Krijgt de burger ook dat wat hij mag verwachten van de overheid? Anderzijds is er ook een verwachting ten aanzien van de wijze waarop mensen willen worden behandeld. De vraag naar het hoe dus van de behandeling.

Als de overheid op een (of beide) van deze aspecten tekort komt, wordt zij onbetrouwbaar. Het logische gevolg is, dat de calculerende burger zich schrapzet en zijn gedrag op grond van geschonden verwachtingen anticiperend aanpast.

De kans is niet ondenkbaar dat hij negatief gedrag kopieert. Uiteindelijk kan dan de maatschappij geen gezonde samenleving meer zijn waarin de burgers zich welbevinden. Immers, het onderlinge respect is dan verdwenen.

Missie christennetwerk|gmv

Het zou weldadig zijn voor de maatschappij als erkend wordt dat er Autoriteit is buiten het individu. Er is dan geen sprake meer van slechts meningen van individuen, maar van een gemeenschappelijke grondslag. Christenen aanvaarden bijbelse normen. Deze normen

geven invulling aan de vraag hoe om te gaan met de naaste en de schepping, vanuit de verlossing door Christus. Het is de missie van christennetwerk|gmv om vanuit Gods bedoeling mensen in hun arbeidsloop te inspireren, te ondersteunen en tot hun recht te laten komen bij het voorzien in hun levensomstandigheden, persoonlijke ontplooiing en het dienstbaar zijn aan de samenleving. Een mens is o.i. optimaal dienstbaar aan de samenleving als hij leeft en werkt vanuit Gods normen en waarden. Het is een utopie te verwachten dat iedere burger hiervan overtuigd wordt. In zo'n wereld leven we helaas niet.

Dat neemt niet weg dat christenen hun rol hier moeten oppakken en vanuit hun Autoriteit met respect omgaan met hun naaste. Dat vraagt Jezus in Matteus 22:37-39: *heb uw naaste lief als uzelf*. Doen christenen dat, dan heeft dat naar verwachting, op de plek waar zij leven en werken, een heilzaam effect op de samenleving.

Oorzaak

Iedere maatschappij heeft de overheid die bij haar past. Als deze stelling waar is, moet de oorzaak van het wangedrag van overheidsinstanties worden gezocht bij burgers. Dat zal niet verbazen, want het zijn toch burgers die daar werkzaam zijn of vertegenwoordigd zijn in het ambtelijk apparaat. Zij bepalen in hun gezamenlijke professionele optreden het gedrag van de overheid. In de verandering van de mentaliteit en het gedrag van burgers ligt dan ook de oplossing.

Verhuftering

Gedrag dat toenemend gemis aan respect toont, is een maatschappelijk probleem. Dit negatieve proces wordt ook verhuftering genoemd. Mogelijke oorzaken zijn onder andere de individualisering- en emancipatietendenzen, die vanaf de tweede helft van de vorige eeuw zichtbaar werden. De burger werd mondiger, meer autonoom ten opzichte van de overheid en de oude zuilen. Er verdwenen

oude, en - het moet gezegd - soms beknellende en verouderde gezagsstructuren. De overlegcultuur op het werk, in school en gezin deed zijn intrede. Maar ook, er kwamen ruimere inspraakprocedures in het recht. Vanaf die tijd wordt autoriteit, het erkennen van het gezag van anderen slecht gewaardeerd. Het is gewoon om ouders, leraren en politieagenten te tutoyeren. Het rechtstreeks aanspreken van jongeren en ouderen op hun gedrag lijkt steeds moeilijker. In Nederland hebben we, waar dat enigszins mogelijk is, gekozen voor de meest onpersoonlijke benadering. Bijvoorbeeld, bij een constatering van verkeersovertredingen is de afstand tussen overtreder en verbalisant door tussenkomst van technische opsporing en administratieve afhandeling van de bekeuring kenmerkend. De gezonde verhoudingen, die van mens tot mens, zijn zoek.

Herstel omgangsregels

De groei naar meer autonomie van de burger heeft ontegenzeggelijk ook geleid tot een onwenselijke vergroeiing. Deze agressieve uitwassen zien we dagelijks in het nieuws. Maar het zit ook in de simpele dingen van alledag. Waarom groeten zo weinig mensen elkaar nog? Waarom kennen we zelfs de bewoners niet meer van de flat of de straat waarin we wonen? Met het troebele badwater is ook het kind weggegooid!

Nederland wil zelf ook anders! Volgens onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau in 2004 willen 'de Nederlanders' weer het gevoel krijgen iets met elkaar te hebben en hebben we gemeenschappelijke opvattingen over hoe we onze welvaart willen verdelen. Nederlanders verlangen ook naar een herstel van zachte normen, van omgangsregels.

Verhoudingen

Doorgeslagen individualisering en emancipatie monden uiteindelijk uit in het verlies van oog voor verhoudingen. Dit blijkt onder andere uit het feit dat de burger in de praktijk de waarde van, bijvoorbeeld, de hulpverlener niet meer goed weet te schatten. Het verband tussen de functie van primaire beroepen en de betekenis van het uitoefenen ervan om de maatschappij te kunnen laten functioneren, is zo te zien uit het oog verloren. De samenleving functioneert, doordat er een onuitgesproken eenstemmigheid is tussen burgers. Burgers zijn het eens over het feit dat zij zowel rechten als plichten hebben. Mensen die geen respect tonen voor andere burgers, werkzaam bij de overheid of niet, nemen eigenlijk afstand van deze normen en waarden.

Beroepsgroepen

Beroepsgroepen in verschillende sectoren willen praktisch wat doen tegen de verhuftering waarmee zij worden geconfronteerd. Waardering en erkenning voor het beroep is momenteel name-

lijk werkelijke inzet geworden van CAO-onderhandelingen. Politieagenten, ambulancepersoneel, militairen en onderwijskrachten zijn mensen die een steentje bij willen dragen. Soms worden zij relatief pover betaald en krijgen als dank ook nog eens de hoon van de bevolking over zich heen. In de media verschijnen verhalen over hulpverleners die hun werk niet kunnen uitvoeren, omdat de omstanders zich ermee bemoeien. Medisch personeel werkt tegenwoordig met protocollen waarin beschreven is hoe zij moet omgaan met agressieve familie van patiënten. In de jurisprudentie komt met enige regelmaat de vraag naar boven welke verwensingen, die een politieagent worden toegevoegd, wel en welke niet leiden tot een veroordeling door de rechter.

Meldpunt Respect

Christennetwerk|gmV pleit voor het oprichten van een Meldpunt Respect. Aan politiemensen, ambulancepersoneel, militairen, onderwijskrachten en werkers aan de weg zou de gelegenheid moeten worden geboden om incidenten te melden. Dan wordt duidelijk waarbij zij gehinderd zijn bij de uitoefening van hun werk, of waar zij tijdens hun werk geïntimideerd of respectloos behandeld zijn. Dat zou met naam en toenaam of anoniem moeten kunnen plaatsvinden. Naar aanleiding hiervan zou er een protocol kunnen worden opgesteld. In het protocol wordt vermeld wat er precies onder respectloos gedrag verstaan wordt. Bij het Meldpunt Respect kan worden vastgelegd hoe beroepsgroepen intern, ook tussen collega's, omgaan met (het gemis aan) respect.

Zij kunnen hun verhaal over hun bejegening echt ergens kwijt. Dan wordt er wat mee gedaan. Intern kan dan duidelijk worden hoe en wat er aan de houding van het publiek gedaan kan worden. Er kunnen trainingen worden aanbevolen en gegeven. En, misschien wel het belangrijkste, extern wordt duidelijk hoe functionarissen door het publiek behandeld wenselijk te worden. Ook zou uit het protocol duidelijk moeten zijn welke gevolgen ongewild gedrag heeft voor betrokkenen. Dit Meldpunt Respect, bijvoorbeeld als speciaal onderdeel van het werk van de Nationale Ombudsman, zou meer aandacht kunnen opleveren voor de problematiek van het gebrek aan waardering en erkenning.

Oog voor verhoudingen

Concluderend kan er worden vastgesteld dat we in Nederland normaal gedrag wensen. Het oog hebben voor verhoudingen is essentieel voor het werkelijk goed functioneren van de maatschappij. Als burgers onderling respect tonen, hebben ze oog voor gezonde verhoudingen.

Henk Schaafsma en Wim Meissner zijn respectievelijk voorzitter en beleidsadviseur van christennetwerk|gmV.

Geref. Kerkboek gezang 146: 'Komt, laat ons vrolijk zingen'

lied van de week

Het Lied van de Week-rooster van 2007-2008 eindigt met twee liederen die speciaal met het oog op de zomer zijn gekozen. Zomertijd is vakantietijd; velen trekken er op uit, genieten van vrijheid, cultuur en natuur.

Anje de Heer ■

Lied 479 uit het Liedboek, 'Aan U behoort, o Heer der Heren', zingt over schepping, scheppel en Schepper: 't Is alles een gelijkenis/van meer dan aards geheimenis'. Lied 146 uit het Geref. Kerkboek, 'Komt, laat ons vrolijk zingen', doet dat eveneens: 'Komt, laat ons vrolijk zingen/tot God die alles schiep;/die bloemen, vissen, vogels/uit niet tot leven riep'. Dit tweede lied staat op het rooster voor zondag 22 juni; het eerste stond al eerder op het rooster en werd besproken in *De Reformatie* van 12 juni 1999.

Hoewel beide liederen gaan over schepping en Schepper zijn er ook verschillen. 'Aan U behoort, o Heer der Heren' gaat vooral over het 'lezen' van Gods schepping: '...laat mij door de wereld gaan/met open ogen, open oren/om al uw tekens te verstaan'. 'Komt laat ons vrolijk zingen' is qua tekst en invalshoek eenvoudiger. Dat is ook geen wonder, want het lied is opgenomen in de bekende reeks met kinderliederen *Alles wordt nieuw* (dl I nr. 29).

Tekst

De gang van het lied als helder. Strofe 1 begint met de oproep om te zingen voor God die alles schiep - bloemen, vissen, vogels - die met slui-ernevels de groene aarde tooit, die parelende dauw op de velden legt. Strofe 2 vervolgt met heuvels en dalen, zon, maan en sterren, en de mens. En in één adem door: de herschepping van de mens in Jezus Christus (r. 7-8). De derde strofe is een gebed. God de Schepper is in Christus ook God de Vader. Verlos ons van het kwade, is de vraag, leer ons opnieuw als kinderen spelen in Uw hof en doe ons met de engelen Uw glorie en lof zingen.

Melodie

Het lied bestaat uit acht regels, vier regelparen met een gelijk metrum. De tekststructuur komt overeen met die van het oude volksliedje 'Die winter is verghangen' (16de eeuw). De dichter, Herman P. Romer (1922-1996) schreef zijn tekst op die melodie. Herman P. Romer, jarenlang actief binnen de Hervormde Jeugdgraad, is bekend door vier liederen: 'De koning van Egypteland', een vertaling van 'Lord of the dance' van Sydney Carter, 'Met God aan onze kant' (op een melodie van Bob Dylan) en 'Komt laat ons vrolijk zingen'. De eerste en de laatste van dit viertal werden opgenomen in *Alles wordt nieuw*, de andere twee in de *Servicemap Jongerenliturgie* (uitg. Gooi en Sticht, 1972). Met oog op de opname in *Alles wordt nieuw* schreef Wim ter Burg een nieuwe melodie bij 'Komt laat ons vrolijk zingen'. Het is een opgewekte en ongecompliceerde majeurmelodie, genoteerd in D-groot. De maatsoort 2/2 betekent dat je bij de slag uit moet gaan van de halve en niet van de kwart. Het tempo komt daardoor iets hoger te liggen en niet de losse kwarten krijgen nadruk maar de doorgaande beweging. Begeleidingen zijn te vinden in de begeleidingsbundels bij de *Negentig Gezangen* én in de verzamelbundel met begeleiding van *Alles wordt nieuw* (uitg. Voorhoeve, Kampen 2000). De laatste biedt een driestemmige piano-/orgel-begeleiding, met een bovenstem voor fluit, viool o.i.d.

Anje de Heer is musicus en publicist liturgie en kerkmuziek. Zij verzorgt voor de deputaatschappen Eredienst en Kerkmuziek het Steunpunt Liturgie.

De hel

meegelen

Het is geen aangenaam onderwerp: de hel. Veel christenen geloven niet in het bestaan van de hel. Ik denk dat de wens de vader is van de gedachte.

T. Groenveld ■

Ds. Jan Kuiper schrijft in de *Gereformeerde Kerkbode* (Groningen-Fryslân-Drenthe) over de hel.

Hij noemt enkele bijbelse gegevens, bv. de opstanding tot een eeuwig afschuw (Daniël 12:2).

En verder:

“De kerntekst uit Openbaring 20, een visioen over het laatste oordeel. De dood en het dodenrijk werden in de vuurpoel gegooit, en wie niet in het boek van het leven bleek te staan, eveneens (vers 14, 15). De vuurpoel, die we hel noemen, is de eindbestemming van wie God verwierp, na het oordeel.

Petrus en Judas schrijven hier allebei ook over. Wat volgens Judas voor afvallige engelen geldt (dat God ze met onverbreekbare boeien in de onderwereld gevangen houdt tot het oordeel op de grote dag, vers 7), geldt volgens Petrus ook voor de onrechtvaardigen: ‘De Heer blijkt dus vromen uit de beproeving te kunnen redden en onrechtvaardigen gevangen te kunnen houden tot de dag van het oordeel, om hen dan te straffen.’ (2 Petrus 2:9). Als voorbeeld wijst hij op de geesten van hen die in de zondvloed omkwamen (1 Petrus 3:10).

Enigszins scherp zou je kunnen zeggen: de hel, in de zin van de vuurpoel als beeld dat we erbij hebben, is nu nog leeg; de Bijbel laat zien dat dit niet zo blijft en dat de toekomstige bevolking voor dat oord bewaard wordt (...).”

In de Bijbel is geen sprake van ‘herkansing’ na de dood. Ook hoeven we niet bang te zijn dat Gods oordeel uiteindelijk anders zal uitvallen dan nu. Als we nu vrijgesproken worden van zonden, is onze toekomst bij God zeker.

“Het gaat er wel om dat we beseffen dat de scheiding tussen lichaam en ziel bij het sterven een voorlopige is. Gods werk is dan nog niet af. De verzekerde bewaring is niet de eindbestemming evenals de hemel die is. (...) God rust niet voordat Hij zijn plan van het begin helemaal heeft verwerkelijkt, in een nieuwe hemel en een nieuwe aarde. Wij kunnen als mens niet verder kijken dan dat grote scheidingsmoment van de dood. De keuzes voor de eeuwigheid vallen in dit leven. Soms licht God in de Bijbel een tipje van de sluier op van zijn toekomst en kun je daarvan al stamelend iets zeggen.”

Kuiper pleit voor soberheid in het spreken over de hel. Maar tegelijk om wel de Bijbel na te spreken, al huiverend.

“Je kunt alleen maar terughouden spreken over zo’n onderwerp: tegelijk kun je niet om de bijbelse boodschap van de realiteit van de hel heen. Voor wie zich voor eeuwig geborgen weet bij God, in het geloof, betekent dit dat je soms nog op je benen staat te trillen als je inziet waarvoor God je bewaard heeft. Dat kan, van tijd tot tijd, helemaal geen kwaad.”

Ds. T. Groenveld is emerituspredikant van de Gereformeerde Kerk te Uithuizen en woont te Roodeschool.

Zwolse zaken (8)

Indrukken van een synodelid

synode impressies

Nederland bekennt kleur. Welke dat is hoeft ik u niet te vertellen. Straten - ook in Zwolle - nemen hem aan. De reclame op de televisie kent nauwelijks een andere. Maar dat ik er op kerkelijke vergaderingen - ook in Zwolle - aan herinnerd moet worden gaat mij toch wat ver.

W. Tiekstra ■

Ik moet dan ook bekennen dat ik geen fan van voetbal ben. Gelukkig schakelt de preses bij de opening van de zittingen snel over op een andere kleur. De kleur van de kleren van de niet te tellen menigte in Openbaring 7. Zij hebben hun kleren wit gewassen met het bloed van het Lam. De preses vraagt ons die kleur te bekennen. We moeten bij al onze handelingen voor dat wit gaan. Het allemaal van de Heer Jezus Christus verwachten.

Er zit muziek in de kerken

“Zingende kerken hebben een uitnodigende uitstraling.” Met die woorden opent de voorzitter van de deputaten kerkmuziek de bespreking van hun rapport. Sinds de Generale Synode van 1993 kunnen we steeds meer liederen zingen. We hebben een uitgebreid Gereformeerde Kerkboek. We zingen een selectie uit het Liedboek voor de Kerken. Intussen dienen zich de liederen uit Opwekking aan. Ook de Psalmen voor Nu weten zich een plaats in de kerken te verwerven. Daarnaast wordt er sinds kort gewerkt aan het zogenaamde Liedboek 2000. Wordt het allemaal niet wat veel? En hoe moeten wij er mee omgaan? Deputaten doen daarover voorstellen. Deze keer beperken wij ons tot twee onderwerpen. Hoe gaan we het project tot uitbreiding van het kerkboek afronden en wat doen we met het Liedboek 2000? Deputaten willen aan de ene kant het ingezette project afmaken. Aan de andere kant willen zij ook graag deelnemen aan de realisering van de plannen van de Interkerkelijke Stichting voor het Kerklied (ISK).

In de bespreking wordt duidelijk dat synodeleden het liefst met niet meer dan twee liedbundels naar de kerk gaan. De deputaten zijn het daar mee eens. Daarom stellen zij voor de nu nog vrij te geven liederen uit eigen kring en uit andere bron niet in druk uit te geven. Over een jaar of drie kunnen de contouren van het toekomstige Gereformeerde Kerkboek zichtbaar worden. Dan hebben we ook wat meer zicht op wat we van het Liedboek 2000 hebben te verwachten. Zodat als alles meezit in 2014 het project kerkmuziek kan worden afgesloten.

Aan besluitvorming komen we nog niet toe. Wel lijkt zich instemming met het aanvragen van het lidmaatschap van de ISK af te tekenen. Vooral als blijkt dat de ISK niet afwijzend staat tegenover deelname van onze kerken. Intussen werken er al drie leden uit onze kerken op persoonlijke titel mee aan het project Liedboek 2000. Als u zich afvraagt waar de Psalmen zijn gebleven, kan ik u vertellen dat in de lijn van de synode van Zuidhorn opnieuw de prioriteit van de Psalmen wordt beklemtoond. Het blijkt dat de synodeleden de psalmen graag en goed zingen. Bekende gezangen lukt ook wel. Maar met nieuwe liederen, zelfs met een vrij bekende canon, hebben de mannen broeders wat moeite. Over een paar weken gaan we verder met de voorstellen van deputaten. Onder andere over het gebruik van Opwekkingsliederen en over de Psalmen voor Nu. Het hele onderwerp kerkmuziek zal pas na de zomervakantie kunnen worden afgerond.

De generaal synodale organisatie

We hebben ons al een paar keer gebogen over de organisatie van het synodewerk, de deputaatschappen en de steunpunten. Opnieuw zijn de Deputaten Generaal Synodale Organisatie (GSO) aanwezig. Zoals steeds zijn zij voorzien van een sjaltje en stropdassen waarin groen en blauw de overheersende kleuren zijn. Verder zijn ook de leden van de Werkgroep Afstemming Deputaatschappen (WAD) weer in ons midden. Er zijn twee voorstellen ter tafel. Het eerste is van de deputaten GSO. Dit beoogt een ingrijpende reorganisatie. Het tweede van de synodecommissie organisatie. Dit zoekt het meer in vergroting van de efficiency. Na uitvoerige bespreking wordt het voorstel van de deputaten afgewezen en dat van de commissie aanvaard. Het betekent wel dat er vanaf nu een commissie aan het werk moet. Zij moet die efficiëntere manier van werken concreet vormgeven. Hopelijk zal dat na de vakantie een werkbaar structuur opleveren. Het deputaatschap en de werkgroep worden met dank voor hun werk opgeheven. De stropdassen van het deputaatschap GSO zijn daardoor een collectors item geworden. Ik weet er één te scoren.

Hertaalde formulieren

Met veel enthousiasme wordt het werk van de Deputaten Eredienst begroet. Zij hebben zich in opdracht van de synode van Amersfoort bezig gehouden met de herziening van de liturgische formulieren. Dit in verband met de ingebruikname van de Nieuwe Bijbelvertaling. Wie dacht dat die herziening alleen een kwestie van vervanging van de gebruikte bijbelteksten zou zijn, komt met de deputaten tot de ontdekking dat daar veel meer bij komt kijken. Willen de liturgische formulieren een taalkundig verantwoord geheel vormen, dan moet het hele taalkleed worden aangepast. Een opvallend voorstel is het gelijktrekken van de vragen uit het formulier voor de Openbare Geloofsbelijdenis aan die uit het formulier voor de volwassendoop. De achtergrond daarvan is het steeds vaker voorkomen van belijdenis en volwassendoop in één kerkdienst.

Deputaten hebben veel tijd en energie in de uitvoering van hun opdracht gestoken. Het resultaat mag er zijn. Over het algemeen oogsten de deputaten veel lof. Al zijn er ook wat kritische opmerkingen op details hoorbaar. In de komende weken sturen de synodeleden hun op- en aanmerkingen bij de teksten naar de deputaten. Na de vakantie worden deze formulieren dan voorlopig vastgesteld en aan de kerken ter toetsing aangeboden. Uiteindelijk zullen zij een plaats moeten krijgen in het in de toekomst nieuw uit te geven Gereformeerd Kerkboek.

Tijdens de bespreking krijgen we gezelschap van een groep jongeren met begeleiding uit de kerk te Heemse-Marslanden. Zij worden hartelijk welkom geheten. Het onderwerp lijkt hen toch niet erg te boeien. Al vrij snel verlaten zij de kerkzaal weer. Jammer is dat. Want ook met het oog op jongeren werken wij aan formulieren in een aansprekende taal. Al geef ik meteen toe dat besprekingen op de synode lastig te volgen zijn als je je niet eerst goed hebt ingelezen.

Na veertig jaar

“In 1968 scheurde het laken van de Avondmaalstafel in tientallen gemeenten. Veertig jaar later wordt op steeds meer plaatsen de breuk geheeld. En verwonderen we ons erover, hoe Gods Geest grenzen heeft doorbroken die wij mensen gemaakt hebben.” Deze woorden komen uit de toespraak van br. A.P. de Boer, voorzitter van de Commissie Contact en Samenspreking (CCS) van de Nederlands Gereformeerde Kerken (NGK). Opnieuw houden wij ons bezig met de rapporten van de Deputaten Kerkelijke Eenheid (DKE). Vorige week deden wij dat samen met onze buitenlandse gasten. Nu in bijzijn van broeders uit de NGK zelf. De preses zet de toon van de bespreking. Hij heet de broeders welkom omdat zij met ons willen spreken over kerkelijke eenheid. Wie zou hen niet welkom heten? De Heer Jezus Christus zelf heeft de kerkelijke eenheid op de agenda gezet. Zijn hart gaat naar de eenheid uit

(Johannes 17). Daarom moet ons hart daar ook naar uitgaan. Daarbij past ons de houding van Jezus Christus die voor zijn leerlingen op de knieën ging om hun voeten te wassen.

Br. De Boer houdt een indruk- en vertrouwen-wekkende toespraak. Daarin meldt hij dat de Landelijke Vergadering van de NGK in 2007 unaniem met “Waar staan wij nu?” (Balans van het gesprek tussen DKE en CCS over de binding aan de belijdenis) heeft ingestemd. DKE en CCS hebben overeenstemming mogen bereiken over de aard van de belijdenis van de kerk en de noodzaak van de binding daaraan. Een enorm verschil met de situatie van ruim veertig jaar geleden. De Boer erkent dat er toen te lang gewacht is met het geven van duidelijkheid over de vraag of publicaties over de zogenaamde tussentoestand in strijd waren met de belijdenis. Nu vindt in de NGK meer en meer ondertekening van de belijdenis plaats. Iets waar men jarenlang huiverig voor was. “Wat je met je hart gelooft en met je mond belijdt, waarom zou je dat niet met je handtekening bekrachtigen?”

Niet wordt verzweigd dat er ook verschillen zijn. Verschillen die vooral voortkomen uit pijnlijke ervaringen in het verleden. Maar geen verschillen die de eenheid in geloof en belijden in de weg hoeven te staan. Ook staan de NGK en de GKv veelal voor dezelfde vragen. Wij hebben elkaar nodig om bij het licht van Gods Woord antwoorden te geven.

De bespreking gaat vandaag vooral over de meerderheids- en minderheidsrapporten met betrekking tot het rapport Vrouwelijke Ouderlingen en Predikanten (VOP) en over de Balans. De dankbaarheid over de behaalde overeenstemming in de Balans overheerst. Al worden vanwege het VOP-rapport en het VOP-besluit van de NGK in 2004 ook indringende vragen gesteld. De grote vraag is deze: is er voldoende overeenstemming om de verkennende gesprekken voort te zetten als gesprekken gericht op kerkelijke eenheid? Hierover verschillen niet alleen de deputaten van mening. Ook binnen de synode wordt daar niet gelijk over gedacht.

In de komende weken kunnen we er als synode nog eens diep over nadenken. Is er misschien een mogelijkheid om het verschil tussen meerderheid en minderheid te overbruggen? We zullen zien. Met de broeders van de NGK zijn wij er allemaal van overtuigd dat er nog veel te bespreken is. Het proces waarin we nu zitten is nog lang niet voltooid. Intussen wordt er onder leiding van de Geest van God op tal van plaatsen (van Alkmaar tot Zwolle) goede vooruitgang geboekt in de samensprekingen. Dat heeft al geleid tot gezamenlijke viering van het avondmaal. Dit geeft hoop voor de toekomst.

Wiebe Tiekstra

De Verre Naasten groeide in 2007

De Verre Naasten zag in 2007 de inkomsten stijgen en de kwaliteit van het werk van het instituut voor zending, hulpverlening en training groeide. Dit meldt het jaarverslag over 2007 van DVN.

DVN werkt in zestien landen en voert programma's en projecten uit op o.a. het gebied van opleiding voorgangers, kerkelijk opbouwwerk, landbouw, micro-ondernemingen en gezondheid. Hieraan werd € 3,7 miljoen besteed, terwijl de organisatie ruim € 4 miljoen ontving. De inkomsten stegen ten opzichte van 2006 met € 1.000.000,-. Aan nalatenschappen ontving DVN € 845.000,-.

In DR Congo werd 27% van het budget besteed. Aan de activiteiten in dit Afrikaanse land kwam in april van dit jaar een eind. Momenteel vindt oriëntatie plaats op de manier waarop en waar zending- en hulpverleningactiviteiten kunnen worden voortgezet.

DVN ontvangt meer hulpaanvragen dan momenteel tijdig verwerkt kunnen worden. Daarom wordt op het bureau in Zwolle extra mankracht ingezet om projectaanvragen te beoordelen. Fondsen kunnen daardoor sneller worden besteed.

De trainingsafdeling en kenniscentrum van DVN, Intercultural Reformed Theological Training (IRTT) wordt uitgebreid, om gelegenheid te hebben kennis en ervaring schriftelijk vast te leggen. DVN werkt nauw samen met de meeste zending instanties binnen de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt. Dit resulteert in gezamenlijke programma's in o.a. Benin, Brazilië en Indonesië. DVN is in Prisma-verband (Prisma is de koepel van christelijke organisaties op het gebied van ontwikkelingswerk) onderdeel van de ICCO-alliantie en heeft medefinanciering ontvangen voor projecten op het gebied van basisgezondheidszorg en hiv/aids.

Nieuw in 2007 was het programma 'Missionaire Wereldwerkers'. Voor leden van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt die door andere organisaties worden uitgezonden, maar zelf voor financiering moeten zorgen, is het mogelijk financiële ondersteuning van De Verre Naasten te ontvangen. Hiervan maakten in 2007 vier werkers/gezinnen gebruik.

Open avond GH op 18 juni

Ook informatie over nieuwe voltijdopleiding Godsdienst Pastoraal Werk

De Gereformeerde Hogeschool in Zwolle organiseert op woensdag 18 juni een open avond, van 17.30 tot 20.30 uur. Tijdens de open avond is er ook informatie over de nieuwe voltijdopleiding Godsdienst Pastoraal Werk, die per september 2008 van start gaat.

Ben je geslaagd en wil je in de toekomst vanuit je christen-zijn gaan werken met mensen? Kom dan studeren in Zwolle! Bezoek de open dag en praat met docenten en studenten van de GH. Binnen de Gereformeerde Hogeschool staat de christelijke identiteit centraal. De GH staat bij deskundigen en studenten bekend als een hogeschool die hoge eisen stelt aan de kwaliteit in het onderwijs. Studenten waarderen de Gereformeerde Hogeschool vooral om de persoonlijke betrokkenheid tussen studenten en docenten.

Per september voltijd GPW

Voor wie op zoek is naar een opleiding die geloof en werk optimaal combineert is er goed nieuws. Per september 2008 start de GH namelijk met een voltijdopleiding Godsdienst Pastoraal Werk. Als GPW'er ondersteun je mensen bij hun geloofsvragen. Je geeft catechisatie, zet gemeenteprojecten op, organiseert een toerustingscursus over pastoraat of bent betrokken bij kerkplanting. Naast GPW biedt de GH de volgende opleidingen: pabo, Verpleegkunde, Godsdienstleraar en SPH & MWD (Social Work). Ook de opleiding Praktijkondersteuner voor de Huisartsenpraktijk wordt op de GH verzorgd.

Informatie

Je hoeft je niet in te schrijven voor de open avond. Een routebeschrijving en het programma vind je op www.gh.nl. Het bezoekadres van de GH is Grasdorpstraat 2 in Zwolle. Gereformeerde Hogeschool: *als je gelooft in je werk!*

uit de kerken

Emmeloord - beroepen: J.H.F. Schaeffer te Wageningen

Voorbedezondag

Twée evangelisatieorganisaties binnen de Gereformeerde Kerken (v), Deputaatschap toerusting evangeliserende gemeente en Evangelisatie en Recreatie, roepen op zondag 15 juni te bidden voor landelijke en plaatselijke evangelisatie.

Voor wie is de LPB er?

Onze plaatselijke correspondenten werken de komende maanden aan het LPB actieplan 'Voor elkaar!'. Ook in uw gemeente gaat onze correspondent op zoek naar broeders en zusters die we blij kunnen maken met onze producten.

Want door het gebruik van onze DVD's en CD's voelen mensen zich meer **betrokken bij het kerkelijk leven**. Kunnen zij door ziekte, leeftijd of door een druk bestaan veel kerkelijke activiteiten niet meer meemaken? Dan brengt de LPB dit kerkelijk leven gewoon bij de mensen thuis!

Wij weten dat veel mensen een drempel ervaren om onze producten aan te vragen. Daardoor missen ze zo veel! Helpt u ons deze mensen te bereiken? Weet u iemand in uw omgeving voor wie onze producten wat kunnen betekenen?

Geef dit dan door aan de plaatselijke correspondent van de LPB in uw gemeente of bel met het kantoor in Zwolle. Wij zorgen er dan voor dat er een kennismakingspakket wordt bezorgd.

Als we zo met een diaconale blik naar onze broeders en zusters omkijken, dan zijn we er **voor elkaar!**

Meer informatie?
Tel. 038-42 70 448 | www.luisterpost.nl

Voor elkaar!

luisterpost | bralectah

Wilt u uitdagend werk in het buitenland?

Wij zoeken twee mensen, die geïnteresseerd zijn in en toegerust voor het werken op Papua (Indonesië) in een andere (kerkelijke) cultuur.

>> OPBOUWWERKER

>> CvO-P VERTEGENWOORDIGER IN HET VELD

Meer weten over deze functies? Kijk dan op www.deverre-naasten.nl onder vacatures.

CvO-P is een samenwerkingsverband van de zendende kerken in Overijssel/NOP en het Zuiden en de stichting De Verre Naasten van de Gereformeerde kerken (vrijgemaakt) Nederland (GKv). CvO-P werkt samen met de GGRI-P: de gereformeerde kerken in de provincie Papua in Indonesië, die ontstaan zijn vanuit zendingswerk door de GKv. Beide kerken werken nu samen aan de verdere opbouw van het kerkelijk leven. Daarbij horen ook activiteiten op organisatorisch en sociaal-economisch vlak.

HOOFDREDACTEUR:

Prof. Dr. B. Kamphuis, coördinator 'Achtergronden'

EINDREDACTEUR:

Dr. A.L.Th. de Bruijne

OVERIGE REDACTIELEDEN:

Dr. E.A. de Boer, coördinator 'Meditatie',
Drs. I.D. Haarsma, Prof. Dr. G. Kwakkel,
Drs. B. Luiten, coördinator 'Kerkelijk leven' en 'Wandelen met God',
Prof. dr. S. Griffioen, J. Westert, coördinator 'Samenleving'.

MEDEWERKERS:

J.J.D. Baas, coördinator 'Opvoeding en onderwijs', J.M. de Jong, rubriek 'Kunst',
Ds. G. Riemer, coördinator 'Van binnen naar buiten', Dr. J. Smelik, rubriek 'Kerk en muziek', Drs. H. Veldman, rubriek 'Kort historisch'.

BESTUURSLEDEN STICHTING

DE REFORMATIE:

A. Verhoeff (voorzitter),
Drs. B. Bos (secretaris),
F.H. Haveman (penningmeester)

BLADMANAGEMENT:

Mevrouw M.T. Kremer
Scholma Druk bv, Postbus 7
9780 AA Bedum, tel. 050 3013636
Alle stukken voor de redactie bij voorkeur per
E-mail: reformatie@scholma.nl, ingeval per
post via bovengenoemde postbus.
Uitgever: Print Media bv, Bedum
Technische realisatie:
Scholma Druk bv, Bedum

ADMINISTRATIE EN

ADVERTENTIES:

Scholma Druk, postbus 7,
9780 AA Bedum.
Telefoon: 050 - 3013636.
Fax: 050 - 3012732
(o.v.v. Reformatie).
E-mail: reformatie@scholma.nl
Aanlevering advertenties in overleg.
ING Bank: 66.30.92.620

ABONNEMENTSPRIJZEN:

€ 49,95 per jaar
studenten € 19,50;
buitenland € 130,00
- abonnementsjaar loopt van
1 januari t/m 31 december

- opzegging van het abonnement dient 1 maand voor aanvang van het nieuwe abonnementsjaar schriftelijk of per e-mail te geschieden (voor 1 december)

Losse nummers € 1,50 (incl. porto).

De Reformatie is op Daisy cd-rom verkrijgbaar bij de Chr. Blindenbibliotheek voor blinden en slechtzienden.

Tel. (0341) 565499.

ADVERTENTIES (acquisitie en verkoop):

J. Hoogenboom, tel. 050-4091204,
fax 050-4091252
e-mail: info@hoogenboom-communicatie.nl
Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

Web: www.dereformatie.nl

ISSN 0165-5191

